



مدل جدید گزارشگری مالی بانکداری اسلامی ایران در انطباق با نظریه‌ها و مفاهیم بنیادی حسابداری

مرتضی درویشی^۱

رضا نظری^۲✉

مهدی مرادزاده فرد^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۸

چکیده

بانکداری اسلامی نوعی الگوی خاص یا تعدیل شده‌ای از بانکداری است که در آن تلاش می‌شود تمام روابط و مناسبات، سازگار با شریعت و فقه اسلامی و در راستای اهداف اساسی نظام اقتصادی اسلام مانند عدالت و اخلاق تنظیم گردد.

به‌منظور بررسی ایده‌ها و نظریه‌های حاکم در بانکداری و مالی فقه شیعی و متعاقباً طراحی ابزار و الگوی مناسب، از روش پژوهش کیفی و رویکرد مبتنی بر نظریه‌پردازی زمینه بنیان استفاده شد. در ابتدا با اخذ نظرات خبرگان حرفه حسابداری و حسابرسی، به بررسی عوامل تأثیرگذار بر کیفیت گزارشگری در سیستم بانکی ایران پرداخته شد.

بهترین روش برای ارائه بهینه حقوق صاحبان سپرده در این پژوهش، دسته‌بندی سپرده‌گذاران در طبقه‌ای جداگانه همانند حقوق صاحبان سهام تشخیص داده شد و به‌منظور تحقق عدالت و دستیابی سپرده‌گذاران به حقوق حقه، تبعیت این طبقه از نظریه مالکیت از دسته نظریه‌های حقوق مالکان عنوان شد و به‌منظور پوشش مفاهیم حاکم بر بانکداری اسلامی، صورت‌های مالی اساسی شامل صورت وضعیت مالی، صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری و صورت تغییرات در خالص دارایی‌ها پیشنهاد گردید.

واژه‌های کلیدی: کیفیت گزارشگری، نظریه‌پردازی زمینه بنیان، چارچوب گزارشگری مالی بانک‌ها در ایران.

۱ گروه حسابداری، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران، mortezadarvishi2775@gmail.com

۲ گروه حسابداری، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران (نویسنده مسئول) reza239@yahoo.com

۳ گروه حسابداری، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران moradzadehfard@yahoo.com



۱- مقدمه

بانک مرکزی ج.ا.ا. در سنوات اخیر در مقام نهاد ناظر، کلیه بانک‌های کشور را موظف به تهیه صورت‌های مالی مطابق با الگوی ارائه شده بانک مرکزی به‌ویژه ارائه صورت‌های مالی مازاد بر صورت‌های مالی اساسی شامل صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری و صورت تغییرات حقوق صاحبان سهام و تهیه صورت جریان وجه نقد در سه طبقه نمود این در حالی است که به علت عدم تطبیق روش‌های موصوف با استانداردهای حسابداری ایران، مراتب مورد اعتراض سازمان حسابرسی در مقام نهاد مرجع قرار گرفته است و به تبع آن در گزارش حسابرسی تمامی بانک‌ها بند شرطی در این خصوص گنجانده شده است.^۱

شایان‌ذکر است یکی از اهداف الزام به ارائه صورت‌های مالی مازاد، حمایت از حقوق سپرده‌گذاران به‌عنوان بزرگ‌ترین منبع تأمین‌کننده منابع مالی بانک‌ها عنوان شده است.

از مجموع ۹،۶۷۰ هزار میلیارد ریال تأمین مالی صورت گرفته در کشور در سال ۱۳۹۹، معادل مبلغ ۸،۵۶۶ هزار میلیارد ریال^۲ توسط بازار پول (بانک‌ها) و مبلغ ۱،۱۰۴ هزار میلیارد ریال^۳ توسط بازار سرمایه انجام شده است؛ بنابراین بیش از ۸۸/۶ درصد تأمین مالی در سال مزبور توسط بانک‌ها و مؤسسات اعتباری و ۱۱/۴ درصد توسط بازار سرمایه صورت پذیرفته است. همچنین در همان سال از مجموع ۳۴،۸۸۶ هزار میلیارد ریال سپرده و حقوق صاحبان سهام در شبکه بانکی کشور معادل مبلغ ۳۴،۸۲۴ هزار میلیارد ریال سپرده نزد بانک‌ها و مؤسسات اعتباری و مبلغ ۶۲/۳ هزار میلیارد ریال^۴ حقوق صاحبان سهام بوده است؛ لذا بیش از ۹۹/۸ درصد منابع شبکه بانکی، توسط سپرده‌گذاران و ۰/۲ درصد توسط سهام‌داران تأمین گردیده است.

براین اساس بررسی نظریه‌های حقوق مالکان و تبعیت یا عدم تبعیت بخشی از تأمین‌کنندگان منابع مالی بانک‌های اسلامی (سپرده‌گذاران)، از نظریه‌های حاکم همانند سایر شرکت‌ها ضروری تشخیص داده شد.

نظریه‌های حقوق مالکان به ما توضیح می‌دهند که صورت‌های مالی را برای کدام دسته از استفاده‌کنندگان باید تهیه نمود. این نظریه‌ها دارای تأثیرات متفاوتی بر استانداردهای حسابداری بوده و بر گزارشگری مالی تأثیرات مهمی را گذاشته است. به بیان دیگر هر کدام از نظریه‌ها برای بیان واقعیت، روش خاص خود را دارند؛ بنابراین هر کدام از نظریه‌ها از نگاه خود به واقعیت می‌نگرند و برای انعکاس واقعیت، روش خود را دارند (گاد فری و همکاران، ۲۰۱۰؛ یانگ و اکولینو، ۲۰۱۷).

با نظر به اینکه در نظام بانکداری ایران منابع مشتریان نزد سیستم بانکی به بانک تعلق نداشته و به‌صورت امانت نزد بانک می‌باشد و متعاقباً منافع حاصل از وجوه دریافتی از مشتریان تماماً به مشتریان تعلق دارد، بررسی تبعیت یا عدم تبعیت نظام بانکداری ایران مبتنی بر فقه شیعی از نظریه‌های حقوق مالکان حاکم،

۱- در حال حاضر برخی از این رویه‌ها ملغی و مراتب مطابق روال گذشته در حال انجام می‌باشد.

۲- آخرین اطلاعات ثبت شده در سایت بانک مرکزی Cbi.ir

۳- آخرین اطلاعات ثبت شده در سازمان بورس و اوراق بهادار seo.ir

۴- آخرین اطلاعات ثبت شده در سایت بانک مرکزی Cbi.ir

نیازمند بازبینی "اهداف" و "مبانی" تشخیص داده شد. زیرا برخلاف نظریه‌های حاکم در واحدهای تجاری که شخصیت واحد انتفاعی و صاحبان آن از یکدیگر متمایز و تفکیک شده‌اند و واحد انتفاعی موجودیتی مستقل و هویتی متمایز از مالک یا مالکان آن را دارد، در مؤسسات مالی اسلامی مبتنی بر فقه شیعی، مؤسسه به‌عنوان وکیل سپرده‌گذاران، اجازه هیچ‌گونه دخل و تصرفی را بر وجوه دریافتی از مشتریان و منافع مکتسبه نداشته و صرفاً می‌تواند نسبت به برداشت حق‌الوکاله خود بر اساس قوانین و قواعد حاکم اقدام نماید^۱. حسابرس نه‌تنها باید نظر خود را در مورد اینکه آیا صورت‌های مالی شرکت مطابق با استاندارد گزارشگری تهیه شده است یا خیر، بلکه باید تمام معاملات مشکوک را نیز برای محافظت از بستانکاران (صاحبان سپرده) و سهام‌داران (صاحبان سرمایه) بیان کند. (رحیم سالم و همکاران ۲۰۲۱)

۲- مبانی نظری

توسعه مؤسسات مالی اسلامی و شکل‌گیری این باور که مفروضات زیربنایی نظام‌های حسابداری در بانکداری سنتی که مبتنی بر جهان‌بینی غربی است با ارزش‌ها و اعتقادات اسلامی سازگار نیست و نمی‌تواند نیازهای نظام حسابداری و گزارشگری مالی در کشورهای اسلامی و به‌طور خاص فقه شیعی را رفع نماید، منجر به توسعه پژوهش‌های اسلامی و گزارشگری اسلامی شده است.

در این رابطه برخی از صاحب‌نظران اعتقاد دارند که زیربنای اقتصاد اسلامی به‌طور کلی متفاوت از زیر بنای اقتصاد غربی است. این تفاوت‌ها میان دیدگاه‌های اسلامی و غربی سبب شده است که برخی حسابداران مسلمان بر این باور باشند که حتی مفهوم حسابداری باید مورد باز تعریف قرار گیرد. از جمله الخدش حسابداری را چنین تعریف می‌نماید:

"حسابداری فرایند شناسایی، اندازه‌گیری و انتقال اطلاعات مربوط به فعالیت‌های مالی مشروع و مفید در تصمیم‌گیری، محاسبه زکات و محاسبه سود واقعی عملیات سرمایه‌گذاری اسلامی بر مبنای قواعد آن می‌باشد."

۲-۱- نظریه‌های موجود حسابداری مرتبط با حقوق صاحبان سهام:

شناسایی و تشخیص گروه یا گروه‌های اصلی استفاده‌کنندگان گزارش‌ها و صورت‌های مالی به‌منظور تهیه و ارائه گزارش‌های سودمند در تصمیم‌گیری آنان همواره به‌عنوان یکی از کانون‌های بنیادین و بحث‌برانگیز حسابداری و گزارشگری مالی بوده است. در این ارتباط در طول سده گذشته نظریه‌های متفاوتی در ارتباط با ایجاد مبنایی کامل و مناسب برای تفسیر و نمایش رویدادهای مالی در گزارش‌ها و صورت‌های مالی تبیین و

۱- حق مالکیت و تصرف بر سرمایه بانک به‌عنوان منابع اصلاتی و درآمد حاصل از حق‌الوکاله‌های مورد اشاره که در صورت‌های مالی تلفیقی مؤسسه مالی نمایش داده خواهد شد برای مؤسسه مالی با نگرش به تئوری واحد تجاری متصور می‌باشد.

عرضه شده است. با وجود انتقادهایی که به این نظریه‌ها وارد شده است، آشنایی با این نظریه‌ها می‌تواند در شناخت سیر تکامل قسمتی از مبانی حسابداری و گزارشگری مالی واحدهای اقتصادی سودمند باشد. در این بخش از مقاله در ابتدا نسبت به تشریح نظریه‌های حاکم در حوزه حسابداری و گزارشگری به تفکیک نظریه‌های مبتنی بر مالکیت، واحد تجاری، حقوق باقیمانده، سهام‌داران عادی، شرکت سهامی و وجوه از دیدگاه نظریه ارزش ویژه و همچنین توجیه شیوه ثبت و گزارش کردن حقوق صاحبان سهام با استفاده از نظریه‌های ارزش ویژه به همراه شیوه طبقه‌بندی و گزارش نمودن عوامل تشکیل‌دهنده حقوق صاحبان سهام پرداخته می‌شود و در ادامه، سازگاری یا عدم سازگاری مراتب با قواعد حاکم بر بانکداری در ایران با رویکرد اسلامی تشریح خواهد شد.

• نظریه حقوق مالکان

نظریه مالکیت اختصاصی شامل دیدگاه مالکیت اختصاصی سنتی و دیدگاه حقوق باقیمانده می‌باشد. نظریه مالکیت اختصاصی، کارکردهای اصلی حسابداری مالی را تشخیص افزایش ثروت سهام‌داران یا دارندگان حقوق باقیمانده و ارائه اطلاعات بیشتر به مالکان نسبت به دیگر ذی‌نفعان احتمالی می‌داند. در دیدگاه مالکیت اختصاصی سنتی، دارایی‌ها، دارایی‌های مالکان و بدهی‌ها، بدهی‌های مالکان هستند. به باور نیولا و گارنر (۱۹۵۱، ۲۱) در نظریه مالکیت اختصاصی، بدهی‌ها دارایی‌های منفی مالکین هستند که باید با هوشیاری تعریف و در فرایند حسابداری تفکیک شوند.

نظریه حقوق باقیمانده شکلی از نظریه مالکیت اختصاصی است این نظریه، نظریه سرمایه‌گذار نیز نامیده می‌شود زیرا ایده اصلی آن این است که " کارکردهای حسابداری و صورت‌های مالی باید از دیدگاه سرمایه‌گذاران باشد. (کم، ۱۱۹۰، ۳۱۳). به باور استیو باس (۱۹۵۹، ۶) هدف از گزارشگری مالی ارائه هرگونه اطلاعات حسابداری است که به تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاری یا عدم سرمایه‌گذاری کمک خواهد کرد.

نقد نظریه حقوق مالکان

جمع مبلغ ارائه شده در ترازنامه تحت عنوان حقوق صاحبان سهام، حاصل روش‌هایی است که حسابداران برای تعیین ارزش اقلام خاصی از دارایی و بدهی بکار می‌برند. در نتیجه مبلغ متعلق به حقوق صاحبان سهام در ترازنامه نمی‌تواند نشان‌دهنده ارزش جاری حقوق مالکان شرکت باشد.

• نظریه مالکیت

دارایی‌ها تحت تملک مالک و بدهی‌ها تعهدات وی هستند.

• نظریه واحد تجاری یا شخصیت حسابداری یا شخصیت اقتصادی: (Entity Theory)

معمار اصلی این نظریه، پرفسور پیتون هست در این نظریه شخصیت واحد انتفاعی و صاحبان آن از یکدیگر متمایز و تفکیک شده‌اند و واحد انتفاعی موجودیتی مستقل و هویتی متمایز از مالک یا مالکان آن دارد.

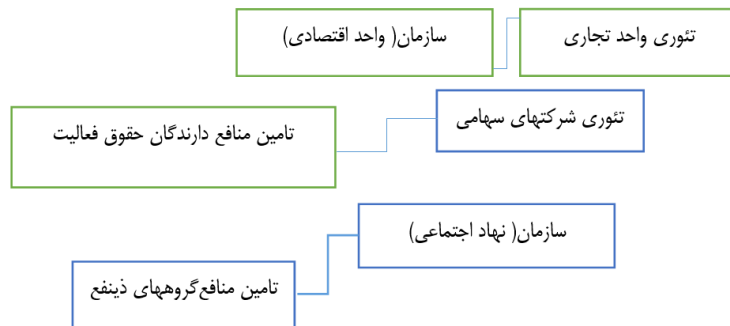
دارائی‌ها متعلق به واحد انتفاعی است، طلبکاران و صاحبان سرمایه نیز سرمایه‌گذاران در این دارائی‌ها هستند که حقوق و ادعاهای متفاوتی نسبت به آن دارد. نظریه مالکیت و واحد تجاری منجر به این می‌شوند که دارایی‌ها بر مبناهای مختلف تعیین ارزش شوند. در اجرای نظریه مالکیت باید ارزش دارایی‌ها را بر مبنای ارزش جاری تعیین کرد زیرا تصور بر این است که حقوق مالکان سهام برابر با خالص ارزش یا خالص ثروت آنان است. از دیدگاه نظریه واحد تجاری شرکت نگران ارزش جاری اقلام نیست زیرا بر جنبه پاسخگویی بهای تمام شده اقلام در برابر مالکان و سایر سهام‌داران تأکید می‌شود.

• **نظریه حقوق باقی‌مانده**

دیدگاه مبتنی بر این نظریه در فاصله بین نظریه مالکیت و نظریه واحد تجاری قرار می‌گیرد.

• **نظریه شرکت‌های سهامی (نظریه اجتماعی حسابداری):**

نظریه شرکت سهامی دیدگاهی گسترده‌تر از نظریه واحد تجاری است.



• **نظریه وجوه**

در نظریه وجوه، یک حوزه عملیاتی باهدف معین و فعالیت‌های مشخص، همراه با دارایی‌هایی که برای تحقق همان هدف یا هدف‌های معین تخصیص یافته است، به‌عنوان حوزه عمل یا کانون توجه، محوری برای حسابداری و گزارشگری مالی فراهم می‌شود.

در ادامه اهداف صورت‌های مالی، خصوصیات کیفی اطلاعات مالی، عناصر صورت‌های مالی، نحوه شناخت در صورت‌های مالی، نحوه اندازه‌گیری در بانکداری متعارف در مقایسه با بانکداری بدون ربا به شرح زیر تطبیق داده شده است:

۱- هدف از ارائه صورت‌های مالی که شامل ارائه اطلاعاتی تلخیص و طبقه‌بندی شده از وضعیت مالی، عملکرد مالی و انعطاف‌پذیری مالی واحد تجاری برای اتخاذ تصمیمات اقتصادی مفید است، برآورد نیازهای اطلاعاتی

استفاده‌کنندگان (عمدتاً صاحبان سهام) است در حالی که به استناد مفاهیم تعریف شده در بانکداری اسلامی، تأمین انتظارات سپرده‌گذاران، می‌بایست به‌عنوان تأثیرگذارترین و مهم‌ترین بخش صورت‌های مالی در نظر گرفته شود.

۱-۱- به استناد مفاد ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا (به‌استثنای سپرده‌های قرض‌الحسنه)، رابطه بین بانک و سپرده‌گذار، رابطه وکیل و موکل بوده و به بیانی دیگر بانک، وکیل سپرده‌گذاران در صرف منابع مالی آنها در عقود مشخص مندرج در تبصره ذیل ماده ۳ قانون مورد اشاره است بنابراین هدف از ارائه صورت‌های مالی در این بخش تأمین انتظارات سپرده‌گذاران خواهد بود و صورت‌های مالی تهیه شده ناشی از عملکرد این بخش به همراه عملکرد ناشی از منابع اصالتی (سرمایه بانک) قابل ارائه به عموم است. (صورت‌های مالی تلفیقی)

براین اساس طبقات اصلی استفاده‌کنندگان گزارش‌های مالی برون‌سازمانی بانک‌های ایرانی با رویکرد اسلامی به شرح ذیل تشخیص داده شد.

۱-۲-۲- دارندگان حساب‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز (ارائه صورت منابع و مصارف و صورت عملکرد وجوه صندوق قرض‌الحسنه).

۲-۲-۲- دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده که در این نوع از حساب‌ها، دارنده حساب سرمایه‌گذاری، محدودیت‌های مشخصی در زمینه محل، شیوه و هدف سرمایه‌گذاری وضع می‌کند.

۳-۲-۲- دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری. (حقوق صاحبان سپرده).

۴-۲-۲- حقوق مالکانه (حقوق صاحبان سهام).

۲- اطلاق واژه بدهی در تعاریف عناصر صورت‌های مالی، به سپرده‌های مشتریان از جنبه محتوایی و عملیاتی دارای وجهت لازم در تطبیق با قواعد اسلامی نیست و نیازمند بازنگری در تعاریف موجود مطابق با تعهدات بانک در مقام وکیل نسبت به موضوع وکالت است. همچنین آیا در این رابطه می‌بایست به مشتریان به‌عنوان یک طلبکار نگریست و منطبق با نظریه مالکیت، آنها را در بخش، بدهی طبقه‌بندی نمود و یا منطبق با نظریه واحد تجاری با آنها رفتاری همانند صاحبان سهام داشت و در طبقه حقوق صاحبان سهام طبقه‌بندی نمود و یا رفتاری منطبق با نظریه متفاوت دیگر متصور شد؟ همچنین در بخش عناصر صورت‌های مالی نیز به‌منظور دستیابی به اهداف استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (دستیابی سپرده‌گذاران به حقوق کامل)، آیا عناصری شفاف منطبق با استانداردهای حسابداری موجود است؟

شایان‌ذکر است در بخش عناصر صورت‌های مالی تفاوت معناداری وجود داشته و بر مبنای چارچوب مفهومی حاکم، ارائه عناصری به‌منظور تشریح عملکرد ناشی از منابع وکالتی (منابع مشتریان) و اصالتی (منابع صاحبان سهام) به طور مجزا موردنیاز است.

۲-۱- سود ناشی از منابع وکالتی به همراه سود ناشی از افزایش در دارایی‌ها (تحصیل شده توسط منابع وکالتی) می‌بایست طی سازوکاری عادلانه و منصفانه، به هر یک از سپرده‌گذاران بانک پرداخت شود؛ بنابراین

آیا می‌توان با ایجاد ساختار و یا شیوه عمل متفاوت، صاحبان سپرده را از حقوقی یکسان همچون حقوق صاحبان سهام بهره‌مند نمود؟

۳- در بخش اندازه‌گیری تعیین خالص دارایی‌های مؤسسه مالی به ارزش روز به‌منظور تعیین ارزش واقعی وجوه دریافت شده از مشتریان و پرداخت ارزش وجوه مزبور به‌صورت علی‌الحساب به مشتریان و محاسبه ارزش واقعی آن در پایان دوره مالی و پرداخت مابه‌التفاوت نیازمند توجه است؛ بنابراین آیا می‌توان منطبق با روش‌های موجود (نظریه‌های حاکم) نسبت به تعیین، ارزیابی و پرداخت حقوق صاحبان سپرده اقدام نمود؟

۴- در محث شناخت معاملات و رویدادها در صورت‌های مالی، مفاهیم به‌کاررفته در بانکداری ایران با رویکرد اسلامی، اختلاف معناداری با نحوه شناخت استانداردهای حسابداری ایران و بین‌المللی دارد زیرا به استناد بند الف ذیل ماده ۳۰ استاندارد حسابداری شماره ۳ ایران، در مواردی که بتوان مبلغ درآمد عملیاتی را به‌گونه‌ای اتکاپذیر اندازه‌گیری نموده و وجود جریان منافع اقتصادی مرتبط به درون واحد تجاری محتمل باشد، سود تضمین شده بر اساس مدت‌زمان و باتوجه‌به مانده اصل طلب و نرخ مربوط، قابل‌شناسایی است.

لیکن در مفاهیم حاکم بر بانکداری ایران موضوع سود و حداقل سود مورد انتظار در مقایسه با ربا - به معنی دریافت هر مبلغ اضافه بر روی دین مشروط بر اینکه قبلاً شرط شده باشد - تفاوت‌هایی اساسی دارد، به‌عنوان مثال میزان سود در بانکداری ایران با توافق طرفین تعیین و به نسبت‌های مورد توافق پرداخت می‌شود، ولی در مقوله ربا میزان سود مشخص از طرف وام‌دهنده (دائن) مطرح و بر اساس توافق و شرط اولیه، مدیون مکلف به پرداخت سود در سررسید است.

باتوجه‌به مطالب مطروحه، لازم است با اتخاذ تدابیر مقتضی، زمینه اجرای صحیح قانون عملیات بانکی بدون ربا و آیین‌نامه‌های مرتبط فراهم و متعاقباً با انعکاس عملیات مورد اشاره با استفاده از ابزار حسابداری، گزارشگری مالی مناسب صورت پذیرد.

۳- مروری بر پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام یافته در ایران و سایر کشورهای اسلامی در این حوزه، عبارتند از مدل مناسب حسابداری برای بانکداری اسلامی در ایران با تاکید بر عقود مشارکتی تهیه شده توسط جعفر باباجانی / جواد شکرخواه منتشره در فصل نامه بورس اوراق بهادار شماره ۱۷ سال پنجم و پژوهش مجتهد و حسن زاده (۱۳۸۴)، منتشره در کتاب پول و بانکداری و نهادهای مالی می‌باشند. همچنین مدلسازی قوت مالی مبتنی بر ریسک و عملکرد با استفاده از ارقام حسابداری بانک‌ها تهیه شده توسط خدایی وله زاقرد، محمد و همکاران (۱۴۰۰)، منتشره در پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، دوره ۱۳ / شماره ۴ (پیاپی ۵۲) زمستان، شفافیت اطلاعات مالی افشاء شده در سیستم بانکی را ناکافی دانسته و افزایش هزینه‌های مبادلاتی کشور و رکود توری را مرتبط با آن تشخیص داده‌اند.

همچنین مقاله سودمندی ارزش منصفانه تسهیلات مالی در پیش‌بینی جریان‌های نقدی عملیاتی آتی بانک‌ها، تهیه شده توسط کردلویی، حمیدرضا و همکاران (۱۴۰۰)، منتشره در پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، دوره ۱۳/ شماره ۴ (پیاپی ۵۲) زمستان، بر ضرورت گزارش تسهیلات مالی بانک‌ها به ارزش منصفانه و محاسبه زیان اعتباری مورد انتظار برای آن مطابق با استاندارد بین‌المللی گزارشگری مالی تأکید داشته است. ضمناً مقاله دینداری، اخلاق حرفه‌ای حسابداران و تقلب‌های گزارشگری مالی، تهیه شده توسط خوشبخت، اسماعیل و همکاران (۱۴۰۱)، منتشره در پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، دوره ۱۴/ شماره ۱ (پیاپی ۵۳) بهار، بر بررسی تأثیر دینداری بر تقلب‌های گزارشگری مالی با تأکید بر نقش میانجی اخلاق حرفه‌ای حسابداران در ایران تأکید داشته است.

همچنین پژوهش‌هایی در سایر کشورها در این حوزه شامل پژوهش تهیه شده توسط هارون، سودین و همکارانش^۱ (۲۰۰۴) است. در این پژوهش چشم‌اندازها و چالش‌های بانکداری اسلامی در تایلند بررسی و به ذکر مشکلات مخصوص بانکداری اسلامی در کشور تایلند پرداخته شده است.

رایت، جی. دبلیو^۲ (۱۹۹۵)، مشکل‌های عملی بانکداری اسلامی در کشورهای عربستان و اردن را مورد بررسی قرار داده است. این تحقیق در دانشکده واشنگتن آمریکا صورت گرفته است. سارکر، عبدالاول^۳ (۲۰۰۴)، اجراء دیدگاه‌ها و مشکلات بانکداری اسلامی را در بنگلادش بیان کرده است. فهیم خان، ام^۴ (۲۰۰۲)، مدرنیزه شدن مالی در قرن ۲۱ و چالش‌هایی که برای بانکداری به همراه داشته را بررسی کرده است. در این مقاله اثر تغییرهای مهم در چارچوب قوانین جهانی مانند لغو قانون گلاس استیگال^۵ در سال ۱۹۹۳ و پدید آمدن قانون جدید دیگر در صنعت بانکداری به ویژه بانکداری اسلامی بررسی شده است و حسن و صمد^۶ (۱۹۹۹)، عملکرد بانکهای اسلامی در مالزی طی دوره ۱۹۹۷-۱۹۸۴ را بررسی نموده‌اند.

هرچند در تمامی پژوهش‌ها مورد اشاره، موضوعات مرتبط با بانکداری اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است لیکن پژوهش‌های اخیرالذکر بخشی از چالش‌ها و مشکل‌های نظام بانکداری بدون ربا را تشریح نموده‌اند. درحالی‌که در پژوهش حاضر، نارسایی‌های نظام گزارشگری مورد استفاده در بانک‌ها ایران با نظر به مفاهیم حاکم بر فقه شیعی و با استفاده از روش نظریه‌پردازی زمینه بنیان مورد تأکید قرار گرفته است.

- 1 - Haron Sudin
- 2 - Wright, J.W
- 3 - Sarker, Abdul Awwal
- 4 - Fahim, Khan M
- 5 - Glass Steagall Act
- 6 - Hassan, Samad

۴- پیش‌فرض‌های پژوهش

به لحاظ روش‌شناختی، هر پژوهشی در جهت پاسخ‌گویی به سؤالاتی که مطرح می‌کند، مفاهیم و موضوعات گوناگونی را به‌عنوان پیش‌فرض در نظر می‌گیرد. این پیش‌فرض‌ها که صریح یا ضمنی‌اند، توسط پژوهشگر پذیرفته و از بحث در مورد آنها خودداری می‌شود. در همین رابطه تعریفی که از بانکداری و مالی اسلامی ارائه می‌شود و همچنین مبانی و اصول بنیادین مورد بحث، همگی بر چند پیش‌فرض اساسی به شرح زیر استقرار یافته‌اند.

۱- عقل و تجربه به‌عنوان یکی از منابع معرفت در تولید علم دینی

نخستین پیش‌فرض اصلی این است که در اسلام، علاوه بر کتاب و سنت (نقل)، عقل و تجربه نیز به‌عنوان یکی از منابع معرفت مورد تأیید است.

۲- وجود رابطه تعاضدی بین علم و دین

در زمینه رابطه معارف اسلامی و دانش اقتصاد و بانکداری متعارف، سه دیدگاه مطرح است (عیوضلو، ۱۳۸۴، ص ۳۱). این دیدگاه‌ها عبارت است از تفارق، تعارض، و تعاضد. براساس دیدگاه اول (تفارق)، قلمرو مباحث دینی با قلمرو مباحث علمی متفاوت است. دین به تبیین «آنچه باید» یا «ماینبی» می‌پردازد و در کنار آن، علم «آنچه هست» یا «مایکون» را توضیح می‌دهد. براساس این دیدگاه، منظور از اقتصاد اسلامی مکتب اقتصادی مطلوب اسلام است.

اما در دیدگاه دوم (تعارض)، تعالیم علوم انسانی متعارف و تعالیم دینی با یکدیگر تعارض و منافات کامل دارند. ثمره و نتیجه این دیدگاه اثبات تعارض جدی میان نظریه‌های اقتصاد اسلامی و نظریه‌های متعارف اقتصادی است. بر این مبنا، بسیاری از نظریه‌های پایه‌ای علم اقتصاد و مالی به جهت تأکیدی که بر مفاهیمی نظیر نفع شخصی، مطلوبیت‌گرایی، حداکثرگرایی، حاکمیت مصرف‌کننده و بهره دارند، در تعارض جدی با نظریه‌های اقتصاد و بانکداری اسلامی قرار دارد و لذا امکان تعامل با آنها به‌هیچ‌وجه وجود ندارد. اما دیدگاه تعاضدی که دیدگاه پیش‌فرض در این پژوهش است، بدان معناست که رابطه اقتصاد اسلامی و علم اقتصاد متعارف به طور عام (و بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف به طور خاص)، به‌صورت تعاضد و تعاون تعریف می‌شود.

۳- تعریف اقتصاد و بانکداری اسلامی در سه سطح مکتب، نظام، و علم

یکی دیگر از پیش‌فرض‌های اصلی این پژوهش آن است که اقتصاد اسلامی در سه سطح مکتب، نظام و علم قابل تعریف و تحقق است. عمده‌ترین تفاوت میان مکتب و نظام اقتصادی اسلام آن است که مکتب اقتصادی اسلام کاملاً وابسته به شریعت اسلام است. وظیفه نظریه‌پرداز در چارچوب مکتب اقتصادی اسلام معرفی مقاصد شریعت و نظام مطلوب زندگی اقتصادی است.

بنابراین، نظریه‌های مربوط به مکتب اقتصادی اسلام کاملاً از طریق «روش اجتهادی» کشف می‌شود. در این دیدگاه، فروض مبنایی و روابط رفتاری الگوی مطلوب اقتصاد اسلامی صرفاً متکی به شریعت اسلام و مقاصد شارع است و شرایط و مقتضیات زمانی و مکانی در استنباط حکم اثری ندارد.

در مقابل، نظریه‌های مربوط به «نظام اقتصاد اسلامی» اگرچه به مبانی مکتبی وابستگی دارد، کاملاً مرتبط با شرایط و مقتضیات زمانی و مکانی (و لذا قابل تغییر) است. از این‌رو، دغدغه اصلی نظریه‌پردازان اقتصاد و بانکداری اسلامی در چارچوب نظام اقتصادی اسلام استفاده از بهترین روش‌ها برای تغییر وضع موجود در جهت نیل به وضع مطلوب اقتصادی در چارچوب تفکرات مکتبی است. (عیوضلو، ۱۳۸۴، ص. ۲۳).

در نهایت، ویژگی نظریات مربوط به علم اقتصاد و بانکداری اسلامی آن است که در چارچوب مکتب و نظام اقتصادی اسلام به استخراج گزاره‌های علمی (به معنای متعارف) می‌پردازد. در واقع، به استخراج گزاره‌های علمی و معلولی مشخصی در عرصه اقتصادی می‌پردازند که به نحوی با تعالیم اسلامی رابطه دارند. (آقا نظری، ۱۳۸۵، ص. ۴۵)

۵- روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش دارای رویکرد کیفی بوده و از روش نظریه داده‌بنیاد به‌عنوان روش پژوهش استفاده شده است. در این روش مطالعه اسناد بالادستی و انجام مصاحبه‌های عمیق و باز با نخبگان به‌منظور گردآوری داده‌ها صورت پذیرفته است.

پژوهش کیفی مورد اشاره، فرایند پیچیده‌ای است که انجام آن مستلزم صرف وقت نسبتاً طولانی بوده و داده‌ها به روش استنباط استقرایی تحلیل می‌شوند (دانایی‌فر و همکاران، ۱۳۸۳: ۵۴).

به بیان دیگر، در این روش پژوهش، پژوهشگر در ابتدا نسبت به استخراج کدهای اولیه یا خام از مصاحبه‌های عمیق و باز اقدام و در مرحله بعد، چند کد اولیه را به یک کد تبدیل و آن، کد ثانویه نامیده شده است. مجدداً چند کد ثانویه با "مفهوم یکسان" به یک کد مفهومی تبدیل و پس از آن چند کد "مفهومی یکسان" به یک مقوله تبدیل و در پایان چند مقوله مشترک به یک طبقه اصلی تبدیل شده است. بنا بر نظر کرسول (۲۰۰۵)، یک نظریه‌پرداز زمینه بنیان، می‌تواند نظریه خود را به سه شیوه "نمودار"، "تشریحی و روایت یک داستان" و یا به صورت "مجموعه‌ای از گزاره‌ها" ارائه نماید.

۵-۱- جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه افراد متخصص و خبره در زمینه گزارشگری مالی هستند که به روش گلوله برفی ۱ (ارجاع زنجیره‌ای) انتخاب شده‌اند. جمع‌آوری اطلاعات از طریق مطالعه اسناد بالادستی

(قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره)، قانون اجازه تاسیس بانک‌های غیردولتی، قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، قانون الحاق دو تبصره به ماده پانزده اصلاحی قانون عملیات بانکی بدون ربا، لایحه قانونی اداره امور بانک‌ها و متمم آن، قانون بانکی و پولی کشور (۱۳۳۹)، قانون تجارت) و مصاحبه عمیق و باز صورت پذیرفته است.

در روش مصاحبه عمیق و باز ابتدا سوالات طراحی شده از طریق مصاحبه از افراد صدرا اشاره مورد پرسش قرار گرفته و سپس مطالب جمع آوری و جمع بندی شده اند و متعاقباً در صورت عدم دستیابی به اجماع آرا، مجدداً نسبت به مصاحبه‌های بعدی و جمع‌آوری مطالب اقدام شد ضمناً این رویه، تا دستیابی به نتیجه مطلوب ادامه یافت.

در نظریه پردازی زمینه بنیان، الگوی جمع آوری داده‌ها متفاوت است. در این روش فعالیت جمع آوری ۱ و تحلیل داده‌ها به صورت همزمان صورت می‌پذیرد. این روش نیازمند سوال‌هایی است که از انعطاف پذیری و آزادی لازم برای بررسی پدیده مورد نظر برخوردار باشد (استراوس و کوربین، ۱۹۹۸) بنابراین مصاحبه‌ها ساختار نیافته بوده و با رویکرد اکتشافی هدایت می‌شوند. در این پژوهش تعداد ۹۶ نفر از مدیران و کارشناسان رشته های مالی با دانش بانکی انتخاب و و ویژگی‌های مشارکت کنندگان در پژوهش به شرح جدول شماره ۱ قابل ارائه می‌باشد.

جدول ۱: ویژگی‌های مشارکت کنندگان در پژوهش

جمع	مولفه ها					
	جنسیت	مذکر	مونث	تحصیلات	رشته تحصیلی	سابقه کار مرتبط با گزارشگری مالی
۹۶	(درصد فراوانی)	۹۳	۳	کارشناسی ارشد	حسابداری	بانکی
۹۶	(درصد فراوانی)	۲۲	۷۴	دکتری	حسابداری	غیربانکی
۹۶	(درصد فراوانی)	۶۹	۶	مدیریت	حسابداری	بانکی
۹۶	(درصد فراوانی)	۲۱/۳	۲۴/۴	اقتصاد	حسابداری	غیربانکی
۹۶	(درصد فراوانی)	۱۴	۱۸	مدیریت	حسابداری	بانکی
۹۶	(درصد فراوانی)	۱۴	۱۸	مدیریت	حسابداری	بانکی
۹۶	(درصد فراوانی)	۱۴	۱۸	مدیریت	حسابداری	بانکی

منبع: یافته‌های پژوهشگر

۲-۵- روش نمونه‌گیری

نظریه پردازی زمینه بنیان مانند انواع دیگر پژوهش‌های کیفی، متکی بر تصورات معرف بودن نمونه آماری برای تعمیم پذیری داده‌ها و اصالت یافته‌ها نیست و نمونه‌ها عموماً به صورت هدفمند انتخاب می‌شوند. (اسپرینگر، ۲۰۱۰).

در طی فرایند تحلیل و ارائه نظریه، فرایندی که تحت عنوان "نمونه‌گیری نظری" خوانده می‌شود به کار می‌رود. نمونه‌گیری یادشده در برگزیده جمع‌آوری داده‌ها، به صورت مداوم برای خلق نظریه است. در این روش، تحلیل‌های قبلی بر نحوه تصمیم‌گیری در مورد این‌که چه داده‌هایی باید جمع‌آوری شوند اثر می‌گذارد. در این راستا باتوجه به هدف پژوهش از روش نمونه‌گیری گلوله برفی یا زنجیره‌ای برای مصاحبه استفاده می‌شود. نمونه‌گیری گلوله برفی یعنی انتخاب شرکت‌کنندگانی که به نحوی با یکدیگر پیوند دارند و پژوهشگر را به دیگر افراد همان جامعه راهنمایی می‌نماید. به بیان دیگر در مصاحبه ابتدا تعدادی از اشخاص صاحب‌نظر و دارای تحصیلات و تجربه کافی مرتبط با موضوع انتخاب می‌شوند و در پایان مصاحبه از آنها درخواست می‌شود که سایر افراد مطلع و صاحب‌نظر در خصوص موضوع پژوهش را معرفی نمایند. بر اساس روش مذکور در نهایت اجماع داده‌ها صورت می‌پذیرد.

۳-۵- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

نظریه‌پردازی زمینه بنیان که مبتنی بر روش داده بنیان است شامل پنج مرحله به شرح ذیل است.

- ۱) تدوین پرسش‌های پژوهش
- ۲) گردآوری داده‌ها به همراه تحلیل تا مرحله اشباع.
- ۳) کدگذاری داده‌ها در سه مرحله (یافتن مفاهیم در داده‌ها)
- ۴) یادداشت‌برداری
- ۵) نگارش و تدوین نظریه.

در نظریه زمینه بنیان، یافتن مفاهیم در داده‌ها از طریق سه روش کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی صورت می‌پذیرد.

- گام اول: کدگذاری باز^۱

این مرحله از روش نظریه داده بنیان بلافاصله بعد از اولین مصاحبه انجام می‌شود. به عبارت دیگر محقق پس از هر مصاحبه شروع به پیدا کردن مفاهیم و انتخاب برجسته‌های مناسب برای آنها و ترکیب مفاهیم مرتبط می‌نماید.

1- Open Coding

در مرحله کشف طبقه‌ها، مفاهیم بر اساس ارتباط با موضوعات مشابه طبقه‌بندی (تم‌سازی) می‌شوند. به‌طور کلی کدگذاری باز فرایندی است که در آن داده‌ها به‌صورت واحدهای معنادار مجزا درمی‌آیند و هدف اصلی کدگذاری باز، مفهوم‌سازی و برجسب زدن به داده‌هاست.

- گام دوم: کدگذاری محوری^۱

در این مرحله پژوهشگر یکی از طبقه‌ها را به‌عنوان طبقه محوری انتخاب کرده و آن را تحت عنوان پدیده محوری در مرکز فرایند مورد کاوش قرار می‌دهد و ارتباط سایر طبقات را با آن مشخص می‌نماید (استراوس، ۲۰۰۸: ۱۱۲)

شرایط علی^۲: مجموعه‌ای از طبقه‌ها و ویژگی‌هایشان که مقوله اصلی را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد.

راهبردها^۳: بیانگر رفتارها، واقعیات و تعاملات هدف داری هستند که تحت‌تأثیر شرایط مداخله‌گر و بستر حاکم حاصل می‌شوند.

بستر حاکم^۴: به شرایط خاصی که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند بسترگفته می‌شود و تمیز آنها از شرایط علی مشکل است. گاهی اوقات متغیرهای بسیار مرتبط را ذیل شرایط علی و متغیرهایی با ارتباط کمتر را ذیل بستر حاکم طبقه‌بندی می‌کنند.

شرایط مداخله‌گر^۵: شرایط ساختاری هستند که مداخله سایر عوامل را تسهیل یا محدود می‌نماید.

پیامدها^۶: برخی از طبقه‌ها بیانگر نتایج و پیامدهایی هستند که در اثر اتخاذ راهبردها به وجود می‌آیند.

- گام سوم: کدگذاری انتخابی^۷

روند انتخاب مقوله اصلی شامل چند گام به شرح زیر است. (دانایی فر و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۲)

توضیح خط اصلی داستان

ربط دادن مقولات تکمیلی بر حول مقوله اصلی با استفاده از مدل محوری پارادایم

مرتبط ساختن مقولات به یکدیگر

به تأیید رساندن روابط در قالب داده‌ها

تکمیل مقولاتی که نیازمند اصلاح و یا بسط و گسترش هستند.

- 1- Axial Coding
- 2- Casual Conditions
- 3 - Actions & Interactions
- 4 - Context
- 5 - Intervening Conditions
- 6 - Consequences
- 7- Selective Coding

۴-۵- نحوه ارزیابی و اعتباربخشی مدل (روایی و پایایی داده‌ها)

"روایی" پاسخ به این سؤال است که آیا چیزی که پژوهشگر در حال مشاهده و بررسی آن است، همان چیزی است که او در حال سنجیدن و اندازه‌گیری آن است؟ در پژوهش حاضر برای بررسی روایی پژوهش، یافته‌های پژوهش را به مشارکت‌کنندگان ارائه و متن نظریه توسط آنها مطالعه و دیدگاه‌هایشان اعمال گردید. ضمناً برای بررسی پایایی داده‌ها از فرمول زیر استفاده گردید.

$$\% \text{تعداد توافقات} \div \text{تعداد کل کدها} = \text{درصد توافق درون موضوعی}$$

۱-۴-۵- محاسبه پایایی باز آزمون

برای محاسبه پایایی با آزمون، معمولاً از میان مصاحبه‌های انجام‌گرفته، چند مصاحبه برای نمونه انتخاب می‌شود. هریک از مصاحبه‌ها در فاصله زمانی کوتاه و مشخصی دوباره کدگذاری شده؛ سپس کدهای مشخص شده با یکدیگر مقایسه می‌شوند. این روش برای ارزیابی ثبات کدگذاری پژوهشگر به کار می‌رود. در هر یک از مصاحبه‌ها، کدهایی که در فاصله زمانی مشابه یکدیگرند، با عنوان «توافق» و کدهای غیرمشابه با عنوان «عدم توافق» مشخص می‌گردند.

در پژوهش حاضر چهار مصاحبه از میان مصاحبه‌ها انتخاب شد و یکی از پژوهشگران در فاصله ۱۵ روز آن را کدگذاری کرد. نتایج این کدگذاری به شرح جدول زیر درج شده است.

پایایی با آزمون

ردیف	شماره مصاحبه	تعداد کل کدها	تعداد توافق	تعداد عدم توافق	پایایی باز آزمون
۱	۱۸	۲۵	۱۱	۳	٪۸۸
۲	۲۱	۱۴	۶	۵	٪۸۵
	جمع	۳۹	۱۷	۸	٪۸۷

منبع: یافته‌های پژوهشگر

همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، تعداد کل کدها در چهار مصاحبه صورت‌گرفته در فاصله زمانی ۱۵ روز برابر با ۳۹ کد، تعداد توافقی‌ها ۱۷ و تعداد کدهای غیرمشابه ۸ است. باتوجه به رابطه تعریف شده، پایایی مصاحبه ۸۷ درصد (بیشتر از ۶۰ درصد) به دست آمد، در نتیجه قابلیت اعتماد کدگذاری‌ها تأیید می‌شود (کواله، ۱۹۹۶).

۱-۴-۵- پایایی بین دو کدگذار

برای محاسبه پایایی مصاحبه با روش توافق درون موضوعی دو کدگذار (ارزیاب)، از یک دانشجوی دکتری حسابداری درخواست شد تا به‌عنوان همکار پژوهش (کدگذار) در پژوهش مشارکت نماید. سپس تعداد ۳ مصاحبه کدگذاری و درصد توافق درون موضوعی به منزله شاخص ارزیابی پایایی تحلیل، در جدول زیر مشخص شده است.

پایایی دو کدگذار

ردیف	شماره مصاحبه	تعداد کل کدها	تعداد توافق	تعداد عدم توافق	پایایی باز آزمون
۱	۳	۲۸	۱۲	۲	٪۸۵
۲	۵	۱۸	۷	۴	٪۷۷
۳	۳۵	۲۶	۱۱	۶	٪۸۴
	جمع	۷۲	۳۰	۱۲	٪۸۳

منبع: یافته‌های پژوهشگر

همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، تعداد کل کدهایی که محقق به ثبت رسانده است برابر ۷۲، تعداد کل توافق بین این کدها ۳۰ و تعداد کل عدم توافق بین این کدها، برابر ۱۲ است. همچنین، پایایی بین کدگذاران برای مصاحبه‌های انجام‌گرفته در این پژوهش، با استفاده از رابطه یادشده، ۸۳ درصد به دست آمد. باتوجه‌به اینکه این میزان پایایی، بیشتر از ۶۰ درصد است (کواله، ۱۹۹۶)، قابلیت اعتماد کدگذاری‌ها به تأیید می‌رسد و می‌توان ادعا کرد که مصاحبه، از پایایی خوبی برخوردار است.

۶- نتایج تحلیل داده‌ها:

بنا بر نظر کرسول (۲۰۰۵) یک نظریه‌پرداز زمینه بنیان می‌تواند نظریه خود را به سه شیوه نمودار، تشریحی، روایت داستان و یا به‌صورت مجموعه‌ای از گزاره‌ها ارائه نماید در این پژوهش ابتدا مراتب از طریق نمودار و سپس به‌صورت روایت تشریح می‌گردد.

طبقات اصلی پژوهش که بر اساس شیوه کدگذاری استخراج شده است و معرف رفتار و شرایط خاصی هستند شامل گروه‌های اصلی به شرح طبقه‌های شرایط علی، راهبردها، بستر حاکم، شرایط مداخله‌گر و پیامدها هستند.

در طبقه شرایط علی، مجموعه‌ای از طبقه‌ها و ویژگی‌هایی که مقوله اصلی را تحت تأثیر قرار می‌دهند و در طبقه راهبردها، رفتارها، واقعیات و تعاملات هدف داری که تحت تأثیر شرایط مداخله‌گر و بستر حاکم حاصل می‌شوند و در طبقه بستر حاکم به شرایط خاصی که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند و تمیز آنها از شرایط علی

مشکل است و در طبقه شرایط مداخله‌گر، شرایط ساختاری که مداخله سایر عوامل را تسهیل یا محدود می‌نماید و در طبقه پیامدها، نتایج و پیامدهایی که در اثر اتخاذ راهبردها به وجود می‌آیند منعکس هستند. براین اساس پژوهش حاضر بر مبنای روش نظریه داده‌بنیاد (گراندد نظریه) و با نظر به مشاهدات، گفت و شنودها، مصاحبه‌ها، اسناد و مدارک، خاطرات پاسخ‌دهندگان و تأملات شخصی پژوهشگر، منجر به شناسایی متغیرهای زمینه‌ساز و متغیرهای بازدارنده‌ای به همراه نتایج و پیامدها و عوامل مؤثر بر "مدل جدید گزارشگری مالی بانکداری اسلامی ایران در انطباق با نظریه‌ها و مفاهیم بنیادی حسابداری" به شرح زیر گردید.

۱-۶- متغیرهای زمینه‌ساز (بستر حاکم):

- ۱-۱-۶- پیاده‌سازی اقتصاد اسلامی به‌منظور ثبت وقایع بر مبنای واقعیت
- ۱-۲-۶- اصلاح ساختار عملیات نظام بانکی
- ۱-۳-۶- اصلاح ساختار نظام ارزیابی دارایی‌ها و بدهی‌ها در کشور
- ۱-۴-۶- آموزش کارکنان

۲-۶- متغیرهای بازدارنده (مداخله‌گر):

- ۱-۲-۶- عادت
- ۲-۲-۶- نظریات متفاوت فقها در خصوص موضوعات یکسان
- ۲-۳-۶- سفته‌بازی در بانکداری متعارف
- ۲-۴-۶- صوری بودن فعالیت‌ها در بانکداری متعارف
- ۲-۵-۶- جذابیت و ساده بودن مقوله محاسبه سود در بانکداری متعارف (ربا)
- ۲-۶-۶- تعارض میان نظریه‌های اقتصاد اسلامی و نظریه‌های متعارف اقتصادی

۳-۶- عوامل مؤثر (شرایط علی):

- ۱-۳-۶- تغییر نگرش و خود باوری
- ۲-۳-۶- اخلاق کاری

۴-۶- راهبردها (استراتژی):

- ۱-۴-۶- تدوین چارچوب نظری مبتنی بر فقه شیعی
- ۲-۴-۶- ارائه نظریه جدید
- ۳-۴-۶- تهیه و تدوین استانداردهای حسابداری بانکی با رویکرد اسلامی

۵-۶ - نتایج و پیامدها:

۱-۵-۶ - عدالت

۲-۵-۶ - توزیع مناسب ثروت

۳-۵-۶ - رعایت شریعت

۴-۵-۶ - اقتصاد پایدار

۷- نتیجه‌گیری و بحث

کلیه منافع حاصل از وجوه دریافتی از مشتریان (سپرده‌گذاران)، تماماً به سپرده‌گذاران تعلق دارد. براین اساس، نتایج این پژوهش به این پرسش پاسخ می‌دهد که آیا با تشریح مفاهیم حاکم بر شیوه گزارشگری مالی موجود در نظام بانکی ایران و تطابق آن با مبانی گزارشگری مالی مبتنی بر فقه شیعی و امتزاج منطقی میان مبانی و اهداف آنها، می‌توان مدل، الگو یا نظریه جدیدی را تدوین یا طراحی نمود تا گزارشگری مالی بانکها در ایران را بر اساس آن ارائه نمود.

در حال حاضر، صورت‌های مالی بانکهای ایرانی منطبق با استانداردهای حسابداری حاکم در ایران که تقریباً با استانداردهای بین‌المللی همخوان است تهیه می‌شود. براین اساس در عمل، به سپرده‌گذاران، فارغ از روابط آنها با بانک، به‌عنوان یک طلبکار نگریسته و ضمن قراردادن سپرده‌گذاران در طبقه بدهی صورت وضعیت مالی، سود تضمین شده‌ای را بر اساس مدت‌زمان و با توجه به مانده اصل طلب و نرخ مربوط شناسایی و به آنان پرداخت می‌نماید.^۱

با این وصف و بنا ملاحظاتی پیش‌گفته و منطبق با مفاهیم حاکم بر بانکداری اسلامی، سپرده‌گذاران دارای حقوقی همانند حقوق صاحبان سهام هستند بنابراین نحوه تبعیت آنها از نظریه‌های حاکم بر حقوق صاحبان سهام بررسی که نتایج آن به شرح زیر ارائه می‌شود.

۱) در این پژوهش بهترین روش برای انعکاس حقوق صاحبان سپرده، تبعیت از نظریه مالکیت تشخیص داده شده است:

۱-۱) استفاده از مفهوم سود جامع (در واقع سود جامع در برگزیده همه اقلامی می‌شود که طی یک دوره بر میزان مالکیت اثر می‌گذارند).

۲-۱) به استناد مفهوم نظریه مالکیت سود شرکت عبارت است از سود خالص متعلق به سپرده‌گذاران پس از کسر سود متعلق به سهام‌داران (حقوق اقلیت).

۱- سود شناسایی شده به صورت کاملاً تضمین شده نمی‌باشد و در برخی از بانکها و در برخی از دوره‌ها، بر اساس مفاهیم نامشخص و تعیین نشده‌ای، سود واقعی بانکها شناسایی و می‌بالی را تحت عنوان مابه‌التفاوت سود علی‌الحساب به سپرده‌گذاران پرداخت می‌نمایند.

۲) به منظور پوشش مفاهیم حاکم بر بانکداری اسلامی، صورت‌های مالی اساسی شامل صورت وضعیت مالی، صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری، صورت سود و زیان، صورت سود و زیان جامع، صورت تغییرات حقوق صاحبان سهام، صورت جریان وجه نقد و صورت تغییرات در خالص دارایی‌ها پیشنهاد گردیده است.

۱-۲- تراژنامه بانک می‌بایست مبتنی بر ارزش‌های جاری (به منظور محاسبه دقیق میزان افزایش/ کاهش در خالص دارایی‌ها و تخصیص سهم مناسب به ذی‌نفعان) ارائه شود و حقوق صاحبان سپرده در طبقه‌ای مابین طبقه بدهی‌ها و حقوق صاحبان سهام قرار گیرد.

۱-۱-۲- در راستای اجرای نظریه مالکیت، ارزش دارایی‌ها بر مبنای ارزش‌های جاری تعیین می‌شود زیرا تصور بر این است که حقوق صاحبان سپرده برابر با خالص ارزش یا خالص ثروت آنان است.

۲-۱-۲- در بخش حقوق صاحبان سهام تبعیت از نظریه واحد تجاری متصور است زیرا از نظر این دیدگاه، شخصیت واحد انتفاعی و صاحبان آن از یکدیگر متمایز و تفکیک شده‌اند و واحد انتفاعی موجودیتی مستقل و هویتی متمایز از مالک یا مالکان آن دارد بنابراین شرکت نگران ارزش جاری اقلام نیست زیرا بر جنبه پاسخگویی بهای تمام شده اقلام در برابر مالکان و سایر سهام‌داران تأکید شده است.

۲-۲- صورت تغییرات در خالص دارایی‌ها به منظور تعیین سهم هر سپرده‌گذار از خالص دارایی‌ها به شرح زیر پیشنهاد شده است.

صورت تغییرات در خالص دارایی‌ها

برای سال مالی منتهی به ۲۹ اسفندماه ۱۳۰۲

سال ۱۳۰۱	سال ۱۳۰۲	
ریال	ریال	
.....	خالص دارایی‌های اول دوره بر اساس ارزش‌های روز
(.....)	(.....)	خالص دارایی‌های پایان دوره بر اساس ارزش‌های روز
.....	افزایش یا کاهش در خالص دارایی‌ها (انتقال به صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری)
.....	تعداد واحدهای سپرده‌گذاری

سهام هر واحد سپرده‌گذار از خالص
دارایی‌ها

۱-۲-۲- در پایان هر روز یا دوره قابل تعیین، خالص دارایی‌های هر واحد سرمایه‌گذاری مشخص شده و سرمایه‌گذار (سپرده‌گذار) در هر زمان می‌تواند منابع خود را به ارزش خالص دارایی‌های واحد سرمایه‌گذاری در روز مبادله دریافت و از سود و یا زیان متعلقه بهره‌مند شود. در این روش، وجوه سرمایه‌گذاران (سپرده‌گذاران) پس از کسر هزینه‌های مجاز بر اساس ارزش روز محاسبه و گزارش می‌شود؛ بنابراین معضل ممنوعیت ربا که از اهداف اصلی اقتصاد اسلامی است و صراحتاً در قرآن به آن اشاره شده است مرتفع می‌گردد. ۲-۳- به زبان ساده می‌بایست رویکرد گزارشگری باهدف تولید اطلاعات مفید به‌منظور جلب نظر سپرده‌گذاران به‌عنوان تأمین‌کننده اصلی سرمایه بانک باهدف پیاده‌سازی عدالت تغییر نماید. ۲-۳-۱- صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری به شرح زیر پیشنهاد شده است.

صورت عملکرد سپرده‌های سرمایه‌گذاری
سال مالی منتهی به ۲۹ اسفندماه ۱۳۰۲

درآمدهای مشاع ۱	
درآمد تسهیلات اعطایی	۶
درآمد سپرده‌گذاران و اوراق بدهی	۷
خالص سود (زیان) سرمایه‌گذاری‌ها	XX
جمع درآمدهای مشاع	۸
سهام منابع بانک از درآمدهای مشاع	۹
سهام سپرده‌گذاران از درآمدهای مشاع قبل از کسر حق الوکاله	۱۰
حق الوکاله	۱۱
سهام سپرده‌گذاران از درآمدهای مشاع	XX
جایزه سپرده قانونی سپرده‌های سرمایه‌گذاری	XX
جبران هزینه مازاد منابع آزاد سپرده‌گذاران به مصارف مشاع	XX
سود قطعی تعلق گرفته به سپرده‌های سرمایه‌گذاری	۱۲

۱- درآمدهای مشاع بانک‌ها از مجموع سود تسهیلات اعطایی و سود و زیان حاصل از سرمایه‌گذاری‌ها حاصل می‌شود. همچنین درآمدهای غیرمشاع نیز مجموع درآمدهای حاصل از کارمزد، مبادلات ارزی و سایر فعالیت‌های مشاوره ای بانک‌ها است.

YY		افزایش یا کاهش در خالص دارایی‌ها (منتقل شده از صورت تغییرات در خالص د
(XX) ۱۳	سود علی‌الحساب پرداختی به سپرده‌های سرمایه‌گذاری
ZZ	مابه‌التفاوت سود قابل پرداخت (مازاد سود پرداختی) به سپرده‌گذاران

تعارض منافع:

"هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است."

تشکر و قدردانی:

از تمامی مدیران و کارشناسان بانک مرکزی ج.ا.ا و سازمان حسابرسی و شبکه بانکی تشکر و قدردانی نموده و امیدوارم مقاله حاضر بتواند موجب گره‌گشایی از پیاده‌سازی بانکداری به شیوه اسلامی شود.

فهرست منابع

- رحیمی، رضا، (۱۴۰۰)، ابعاد شناسی چالش‌های پیشروی نهادینه‌سازی نظام بانکداری اسلامی، اولین همایش ملی علوم انسانی و حکمت اسلامی، تهران، صص ۱۸-۲۰.
- حصارزاده، رضا. (۱۳۹۵). مقایسه استانداردهای حسابداری ملی، بین‌المللی و آمریکایی، ترمه، صص ۵۷-۵۸.
- پورمحمدی، سید حمید و زارع قاجار، فردوس. (۱۳۹۲). نهادهای مالی بین‌الملل اسلامی، جهاد دانشگاهی واحد صنعتی امیرکبیر، صص ۱۲۱-۱۲۳.
- موسویان، سید عباس و میثمی، حسین. (۱۳۹۷). بانکداری اسلامی - تجارب علمی، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی ج.ا.ا، صص ۸۵-۸۶.
- شمسعلی زاده، نگار، (۱۴۰۰)، ماهیت جایگاه بانک در نظام اقتصادی و نارسایی‌های ساختار بانکداری بدون ربا در ایران، ششمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام، تهران، صص ۱۷-۱۸.
- عرفانی، آمنه، ۱۴۰۰، مفاهیم بانکداری اسلامی و غیراسلامی، کنفرانس سراسری مطالعات و یافته‌های نوین در مدیریت و حسابداری ایران، قم، صص ۱۱۵-۱۱۷.
- دادگر، یدالله و ناصر الهی، اکبر کشاورزبان. (۱۳۹۶). عقلانیت و اخلاق - پژوهش‌نامه اقتصادی، صص ۱۱-۱۴.
- خدایی وله زاقرد، محمد و همکاران (۱۴۰۰)، مدل‌سازی قوت مالی مبتنی بر ریسک و عملکرد با استفاده از اقلام حسابداری بانک‌ها، پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، دوره ۱۳ / شماره ۴ (پیاپی ۵۲) زمستان، صص ۱۸۶.

کردلویی، حمیدرضا و همکاران (۱۴۰۰)، سودمندی ارزش منصفانه تسهیلات مالی در پیش‌بینی جریان‌های نقدی عملیاتی آتی بانک‌ها، پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، دوره ۱۳ / شماره ۴ (پیاپی ۵۲) زمستان، صص ۲۱۲.

خوشبخت، اسماعیل و همکاران (۱۴۰۱)، دین‌داری، اخلاق حرفه‌ای حسابداران و تقلب‌های گزارشگری مالی، پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، دوره ۱۴ / شماره ۱ (پیاپی ۵۳) بهار، صص ۲۳۱.

Abdul Hamid, Abdul Halim, 2001: A Study on Islamic Banking Education and Strategy for the Millinium Malaysian Experience, International Journal of Islamic Financial Service, Vol. 5, No. 2. pp.63-80

Ajlouni, Moh'd Mahmoud (2012) Islamic Banks: Legitimacy, Principles and Applications, Third Edition, Dar AlMaseerah. Amman, Jordan. pp. 3-18

Chapra, Umer, Ahmed, Habib, 2002: Corporate governance in Islamic financial institutions, Islamic development bank, Jeddah. pp.80-94

Herring, Richard, and Robert Litan, Financial Regulation in the Global Economy, Brookings Institution, 1995. Pp.112-116

Iqbal,Z, 1997: Islamic financial system :world bank, finance and development. pp.18-19

Iqbal, M.Ahmad, AKhan, T, 1998: Challenges Facing Islamic Banking, Islamic research and training institute, islamic development bank ,occasional paper no.1.

Karbhari, Yusuf & Naser, Kamal & Shahin, Zerrin, 2004: Problems and Challenges Facing the Islamic Banking System in the West: The Case of the UK, Thunderbird International Business Review, Vol. 46 (5). Pp.14-16

Kareken, John H. "Ensuring Financial Stability", The Search for Financial Stability: The Past Fiftiy Years (San Francisco, Federal Reserve Bank of San Francisco), 1985 .pp.18-20

Litan, Robert E. What Should Banks Do? , (Washington, D. C.: The Brookings Institution), 1987a. pp.8-10

Merton, Robert C., & Zvi Bodie, "Deposit Insurance Reform: A Functional Approach", Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy, June 1993, 38 .pp.18-21

Mills, Paul S. and John R. Presley, 1999, Islamic Finance: Theory and Practice, London: Macmillan. pp.15-18

Obada, Ibrahim AbdelHaleem (2008) Performance Measures in Islamic Banks, Dar Al-Nafa'es. Amman, Jordan. Pp.20-22

Rahim salem and Muhammad usman, (2021), loan loss provisions and audit quality: evidence from MENA Islamic and conventional banks, the quarterly review of economics and finance 79, pp.346

Abstract

New model of financial reporting of Islamic banking in Iran in accordance with theories and basic concepts of accounting

Mortezadarvishi¹
Reza Nazari²
Mehdi Moradzadehfard³

Received: 7 / January / 2025 Accepted: 27 / February / 2025

Abstract

Islamic banking is a special or modified model of banking in which all relations tried to be compatible with Islamic law and jurisprudence and in line with the basic goals of the Islamic economic system such as justice and ethics. In order to study the prevailing ideas and theories in Islamic banking and finance and subsequently design appropriate tools and models, a qualitative research method and an approach based on grounded theory were used. First, by taking the opinions of accounting and auditing experts, the factors affecting quality-reporting in the Iranian banking system were studied. The best way to optimally present the equity of depositors in this study was to classify depositors into separate categories such as equity. In order to achieve justice and give depositors access to fraudulent rights, the adherence of this class to the theory of ownership was considered as one of the theories of owners' rights. Changes in net assets were suggested

Keywords: Quality of reporting, grounded theorizing, Framework of financial reporting of banks in Iran

¹ Accounting Department, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran, mortezadarvishi2775@gmail.com

² Accounting Department, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. (Corresponding Author) REZA239@Yahoo.Com

³ Accounting Department, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran MORADZADEHFARD@Yahoo.Com